

J. A. CUDDON

Λεξικό
λογοτεχνικών όρων
και
θεωρίας λογοτεχνίας

Περιεχόμενα

Σημείωμα των μεταφραστών	11
Πρόλογος στην τρίτη έκδοση	17
Πρόλογος στην τέταρτη έκδοση	23
Λήμματα Α-Ω.....	25-649
Λήμματα Α-Ζ	651-795

B

βαθιά δομή Όρος που προέρχεται από τη γλωσσολογία (βλ. λ.) του Noam Chomsky. Βαθιά δομή και επιφανειακή δομή είναι συμπληρωματικές έννοιες στις οποίες βασίζεται η λεγόμενη μετασχηματιστική γραμματική. Σύμφωνα με τη θεωρία του Chomsky, που ακόμα και σήμερα προκαλεί συζητήσεις, κάθε δήλωση έχει δύο δομές: μία ορατή επιφανειακή δομή και μία βαθιά δομή που υπολανθάνει. Συνήθως, μία βαθιά δομή είναι δυνατόν να μετασχηματιστεί σε περισσότερες επιφανειακές δομές. Για παράδειγμα, η βαθιά δομή του γνωστού στίχου του Διονύσιου Σολωμού «Άκρα του τάφου σιωπή στον κάμπο βασιλεύει», θα μπορούσε να μετασχηματιστεί σε μία ποικιλία εναλλακτικών επιφανειακών δομών: «Άκρα σιωπή του τάφου βασιλεύει στον κάμπο», «Στον κάμπο βασιλεύει άκρα του τάφου σιωπή», «Βασιλεύει στον κάμπο άκρα σιωπή του τάφου» κ.ο.κ.

Οι κριτικοί και οι θεωρητικοί της λογοτεχνίας διεύρυναν την εφαρμογή του όρου σε τέτοιο βαθμό, ώστε η χρήση του θα πρέπει να γίνει αντιληπτή με τρόπο μεταφορικό. Για παράδειγμα, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι δύο μυθιστορήματα της Jane Austen έχουν την ίδια βαθιά δομή. Η άποψη αυτή υπονοεί ότι τα δύο μυθιστορήματα έχουν την ίδια περίπου πλοκή ή ένα κοινό θέμα ή το ίδιο σύνολο ζητημάτων στενά συνδεδεμένων μεταξύ τους.

βάθος Σε μία ψευδοκριτική πραγματεία που φέρει τον τίτλο *Peri Bathous, or, Of the Art of Sinking in Poetry* (1728), ο Alexander Pope διαβεβαιώνει τον αναγνώστη ότι θα «προχωρήσει πρώτος κρατώντας τους σχεδόν από το χέρι... στον ομαλό καταφορικό δρόμο προς το Βάθος, τον πυθμένα, το

τέλος, το κεντρικό σημείο, το μη περαπέρω, της αληθινής Μοντέρνας Ποίησης!»

Ένας συγγραφέας κατακτά το βάθος όταν, πασχίζοντας να αγγίξει το υψηλό, αποτυγχάνει και βυθίζεται στο παράλογο. Υπάρχει μια έξοχη συλλογή τέτοιων κειμένων που φέρει τον τίτλο *The Stuffed Owl* (1930, αναθ. έκδ. 1948)· πρόκειται για μια ανθολογία κακών ποιημάτων που έχουν επιλεγεί από τους Wyndham Lewis και C. Lee. Βλ. ΑΝΤΙΚΛΙΜΑΚΑ.

βάκα Είδος της ιαπωνικής ποίησης που συνδέεται με το *τάγκα* (βλ. λ.). Αποτελείται από πεντασύλλαβους και επτασύλλαβους στίχους οι οποίοι εναλλάσσονται μεταξύ τους. Η μορφή του βάκα υπήρξε σταθερή για πολλούς αιώνες και επιβιώνει μέχρι σήμερα.

βακχείος Μετρικό ποόδι το οποίο αποτελείται από μία βραχεία συλλαβή και από δύο μακρές: U — —. Η ονομασία του ενδεχομένως προέρχεται από τη χρήση του μετρικού αυτού ποδιού σε τραγούδια του ποτού και σε ποιήματα αφιερωμένα στον Βάκχο, τον θεό Διόνυσο. Βλ. ΠΑΛΙΜΒΑΚΧΕΙΟΣ.

βαρβαρισμός Ακατάλληλη ή λανθασμένη χρήση της γλώσσας. Ο όρος αναφέρεται είτε σε λάθος στη γραφή μιας λέξης είτε στην αδικαιολόγητη χρήση ξένων λέξεων.

βαρδολατρία Με τον όρο αυτό χαρακτηρίζουμε την τάση για υπέρμετρο έπαινο και σεβασμό για τον Shakespeare, τον επονομαζόμενο Βάρδο (βλ. λ.). Συνδέεται συνήθως με την ανάπτυξη μιας αληθινής λατρείας για τον Shakespeare, που παρατηρήθηκε στα μέσα του 18ου αιώνα, ιδιαίτερα σε σχέση με την επέτειο για τον Shakespeare, η οποία οργανώθηκε από τον David Garrick στο Στράτφορντ, το 1769. Έτσι προέκυψε και η λέξη «βαρ-

δολάτρης» (κατ' αναλογία προς τη λέξη «ειδωλό-λάτρης»), για να δηλώσει αυτόν που λατρεύει τον Βάρδο.

βάρδος Ο όρος προέρχεται από τον ουαλικό *bardd* ή τον ιρλανδικό *bard*. Στους αρχαίους Κέλτες, ο βάρδος ήταν κατά κάποιο τρόπο ένας επίσημος ποιητής ο οποίος είχε ως έργο να εξυμνεί τα εθνικά γεγονότα – κυρίως τις ηρωικές πράξεις και τις νίκες. Οι βάρδοι της Γαλατίας και της Βρετανίας αποτελούσαν μια διακεκριμένη κοινωνική τάξη με ιδιαίτερα προνόμια. Η «κάστα» συνέχισε να υπάρχει στην Ιρλανδία και στη Σκωτία, αλλά στις μέρες μας έχει λίγο έως πολύ περιοριστεί στην Ουαλία, όπου οι ποιητικοί διαγωνισμοί και οι γιορτές, γνωστές ως *Eisteddfodau*, αναβίωσαν στα 1822 (έπειτα από μία παύση που χρονολογείται από την ελισαβετιανή εποχή). Στη σύγχρονη ουαλική, *bardd* ονομάζεται ο ποιητής που έχει λάβει μέρος σ' ένα *Eisteddfod* (βλ. λ.). Στην πιο καθημερινή γλώσσα, ο όρος μπορεί να χρησιμοποιηθεί με όχι τόσο σοβαρό τρόπο για να δηλώσει έναν διακεκριμένο ποιητή – κυρίως τον Shakespeare.

βαρκαρόλα Ποίημα ή τραγούδι που το θέμα του συνδέεται με κάποιο τρόπο με βάρκες ή νερά· επίσης, ποίημα ή τραγούδι του οποίου τα μετρικά ή μουσικά τεχνάσματα υποδηλώνουν την κίνηση του νερού. Χρονολογείται στον Μεσαίωνα.

βαρρώνεια σάτιρα Βλ. ΣΑΤΙΡΑ ΜΕΝΙΠΠΕΙΑ.

βασική αγγλική Γλώσσα που επινόησαν και παρουσίασαν στα 1930 οι P. Ogden και I. A. Richards. Το προσεκτικά επιλεγμένο λεξιλόγιό της αποτελούνταν μόνο από 830 λέξεις – από τις οποίες οι 600 ήταν ουσιαστικά και επίθετα. Τα υπόλοιπα ήταν οι λεγόμενοι «operators» (χειριστές): δηλαδή ρήματα, επιρρήματα, προθέσεις και σύνδεσμοι. Παρόλο που είχε περιορισμένο εκφραστικό πεδίο, ήταν μια χρήσιμη γλώσσα.

Βασιλική Λογοτεχνική Εταιρεία Ιδρύθηκε το 1823 υπό την αιγίδα του Γεώργιου Δ'. Χορηγούσε συντάξεις σε «εταίρους» οι οποίοι εκλέγονταν από το συμβούλιο της Εταιρείας. Πραγματοποιούσε τακτικές συναντήσεις κατά τις οποίες διαβάζονταν στα μέλη έγγραφα και στη συνέχεια δημοσι-

εύονταν ως *Transactions*. Η Εταιρεία έχει μέλη και εταίρους, καθώς επίσης και φίλους (χρονολογούνται από το 1961).

Βασιλικό Λογοτεχνικό Ίδρυμα Εταιρεία φιλανθρωπικού χαρακτήρα που ιδρύθηκε το 1790 με στόχο να βοηθήσει τους δημιουργούς και τα μέλη των οικογενειών τους. Στην αρχή ήταν γνωστή ως *Literary Fund Society*, ενώ το 1818 της απονεμήθηκε βασιλικό προνόμιο. Ο τίτλος «βασιλικός» προστέθηκε στο όνομά της το 1845. Το ίδρυμα στηριζόταν ανέκαθεν σε κάθε είδους δωρεές. Πολύ γνωστοί ευεργέτες ήταν οι Samuel Coleridge, Thomas Love Peacock, James Hogg, John Clare, James Joyce, D. H. Lawrence και Dylan Thomas.

Βασιλικός Σαιξπηρικός Θίασος Το 1879, χάρη στην πρωτοβουλία και στην οικονομική υποστήριξη των Flowers, μιας οικογένειας ζυθοποιών, άνοιξε το πρώτο Memorial Theatre του Shakespeare, στο Στράτφορντ-Απόν-Ειβον, στο Γουοργουικσάιρ· διευθυντής του ετήσιου φεστιβάλ Shakespeare στον ίδιο χώρο ορίστηκε ο F. R. Benson (1858-1939), ο οποίος συνέχισε τη συνεργασία του με το θέατρο μέχρι το 1919. Το 1926, το πρώτο αυτό θέατρο καταστράφηκε από πυρκαγιά κι ένα δεύτερο άνοιξε στον ίδιο χώρο το 1932. Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, το θέατρο άκμασε υπό τη διεύθυνση τριών διακεκριμένων διευθυντών: του Barry Jackson, του Anthony Quayle και του Glen Byam Shaw. Το 1960, δημιουργήθηκε ο Βασιλικός Σαιξπηρικός Θίασος, με διευθυντή τον Peter Hall· λίγο αργότερα, μεταφέρθηκε στο Θέατρο Aldwych, στο Λονδίνο. Το 1970, ο Trevor Nunn αντικατέστησε τον Peter Hall, που τρία χρόνια αργότερα έγινε καλλιτεχνικός διευθυντής του Βρετανικού Εθνικού Θεάτρου (βλ. λ.). Εξάλλου, ο Βασιλικός Σαιξπηρικός Θίασος έχει στη διάθεσή του και ένα μικρότερο θέατρο –το Other Place– στο Στράτφορντ, καθώς και τα θέατρα στο Μπάρμπικαν Σέντερ (άνοιξαν το 1982). Ο θίασος επικεντρώθηκε κυρίως σε παραστάσεις του Shakespeare, που συχνά γνώρισαν μεγάλη επιτυχία (λ.χ. η παράσταση του έργου *The Wars of the Roses Cycle*, το 1963, την οποία ανέβασαν οι Peter Hall και John Burton).

ωστόσο, στα θέατρα Other Place και Barbican ανέβηκε ένα ευρύ φάσμα έργων γραμμένων και από άλλους θεατρικούς συγγραφείς, παλαιούς και νέους.

Βεν και βου Οι δύο βασικές κατηγορίες του παραδοσιακού κινεζικού δράματος. Το βεν υποδηλώνει το αστικό και το βου το στρατιωτικό δράμα. Το «κείμενο» των έργων αυτών μοιάζει περισσότερο μ' ένα πρόχειρο σενάριο στο οποίο δίνονται σχηματικά οι γενικές γραμμές, και λιγότερο μ' ένα θεατρικό κείμενο όπως το αντιλαμβανόμαστε στη Δύση. Στην Κίνα οι ηθοποιοί συμπληρώνουν το σκελετό του σεναρίου με βάση συγκεκριμένες προδιαγραφές κι αυτό προσφέρει μία σχετική ευελιξία. Τα έργα είναι ένα μείγμα από διάλογο, σε έμμετρη μορφή ή σε πρόζα, ακροβατικά, χορό, παντομίμα και μελοδραματικά άσματα. Περιλαμβάνουν πολλές σκηνές διαφορετικής έκτασης και ανεβαίνουν συνήθως σε θέατρα με τετράγωνη σκηνή. Οι δραματικές συμβάσεις είναι προκαθορισμένες και περίπλοκες. Τα σκηνικά είναι απλά και συμβολικά: για παράδειγμα, ανάλογα με την περίπτωση, ένα τραπέζι μπορεί να αναπαριστά ένα βωμό, έναν τοίχο, μια γέφυρα, ένα λόφο ή ένα δικαστικό έδρανο· τέσσερις μαύρες σημαίες που ανεμίζουν δυνατά αναπαριστούν έναν ισχυρό άνεμο· ένα καπέλο δεμένο σε κόκκινα ρούχα σημαίνει ένα ακρωτηριασμένο κεφάλι· ένας κύβος τυλιγμένος σε κίτρινο μετάξι είναι μια επίσημη σφραγίδα, κ.ο.κ.

Υπάρχουν τέσσερις διαφορετικοί χαρακτήρες: ο *σενγκ* – οι άντρες· ο *ταν* – οι γυναίκες· ο *ταινγκ* ή *κουά-λιέν* – οι δυνατοί, γεροδεμένοι άντρες των οποίων τα πρόσωπα είναι ζωγραφισμένα σαν μάσκες· ο *ταου* – οι κωμικοί. Οι κατηγορίες αυτές έχουν και επιμέρους υποδιαίρεσεις.

Τόσο τα λόγια όσο και τα τραγούδια εκφέρονται με φωνή σοπράνο, αν και οι κωμικοί ακούγονται περίπου σαν μπάσοι. Οι θόρυβοι δυναμώνουν από μία αντίστοιχη μουσική συνοδεία κυρίως με βιολί· αλλά η κινεζική ορχήστρα (η οποία βρίσκεται πάνω στη σκηνή) διαθέτει επίσης χάλκινα και κρουστά όργανα.

Σημαντικό ρόλο παίζουν τα κοστούμια και το μακιγιάζ. Τα κοστούμια είναι πλούσια και προσαρμόζονται στο ύφος της εποχής, ανάλογα αν πρόκειται για την περίοδο της δυναστείας των Τσανγκ, των Σουνγκ, των Γιουάν ή των Μινγκ. Η σημασία των χρωμάτων καθορίζεται από τις συμβάσεις του είδους (οι αυτοκράτορες φορούν κόκκινο, οι ανώτεροι αξιωματούχοι κίτρινο κ.ο.κ.), ενώ το ίδιο ισχύει και για τις συγκεκριμένες χρήσεις των ρούχων (για παράδειγμα, ένα μανίκι που κρατιέται μπροστά στα μάτια υποδηλώνει το κλάμα). Παρόμοιοι κανόνες εφαρμόζονται και στη χρήση ενός περίτεχνου μακιγιάζ. Ο χαρακτήρας και το ταμπεραμέντο του κάθε ήρωα εκφράζονται με γραμμές στο πρόσωπο και ποικίλους συνδυασμούς χρωμάτων. Για παράδειγμα, το λευκό υποδηλώνει προδοτική συμπεριφορά· το κόκκινο πίστη και θάρρος· το μαύρο ειλικρίνεια και ακεραιότητα· το κίτρινο πονηριά· πράσινο για τους δαίμονες, τους ληστές και τους παράνομους κ.ο.κ. Η γενειάδα, σημαντικό σύμβολο κύρους και κοινωνικής θέσης στην αρχαία Κίνα, είναι επίσης αναπόσπαστο κομμάτι του μακιγιάζ. Μια πολύ μακριά γενειάδα δηλώνει ηρωισμό και πλούτο· μια γαλάζια ή κόκκινη γενειάδα δηλώνει ένα υπερφυσικό πλάσμα.

Οι κινήσεις των ηθοποιών ακολουθούν τις συμβάσεις και ο ρυθμός τους καθορίζεται από την ορχήστρα.

Τα περισσότερα θεατρικά έργα βεν και βου βασίζονται σε παραδοσιακό υλικό, όπως π.χ. σε θρύλους και σε ιστορικά γεγονότα. Έχουν ηθικοπλαστικό χαρακτήρα ή τουλάχιστον δίνουν αυτή την εντύπωση. Χαρακτηρίζονται ακόμη από διαχρονικότητα, καθώς απεικονίζουν τη ζωή των Κινέζων σε διάστημα πολλών αιώνων κι είναι τυποποιημένα κατά το πρότυπο του ιαπωνικού θεάτρου Νό (βλ. λ.) και του θεάτρου σκιών όπως είναι ο Καραγκιόζης (βλ. λ.).

βενεδοτιανός κώδικας Εξαιρετικά σύνθετος κώδικας που χρονολογείται στον 15ο αιώνα και καθορίζει τους στιχουργικούς κανόνες της ουαλικής ποίησης, καταγράφοντας είκοσι τέσσερα διαφορετικά μέτρα.

βερθερισμός Ο όρος προέρχεται από τον τίτλο του έργου του Goethe *Ta πάθη του νεαρού Βέρθερου* (1774), ενός αυτοβιογραφικού επιστολικού μυθιστορήματος (βλ. λ.), που παράλληλα είναι κι ένα είδος *Künstlerroman* (βλ. λ.). Ο Βέρθερος, ήρωας του μυθιστορήματος, είναι ένας υπερευαίσθητος μελαγχολικός νεαρός άντρας που έχει εξαπατηθεί από ψεύτικες υποσχέσεις και δυσκολεύεται να προσαρμοστεί στο κοινωνικό του περιβάλλον, ενώ έχει εμπλακεί σε μία χωρίς ελπίδα ερωτική σχέση· πρόκειται για το πρότυπο της κλωμής, ρομαντικής, ερωτοτυπημένης, «ενδιαφέρουσας» νεολαίας. Το μυθιστόρημα είχε τεράστια επιτυχία στην Ευρώπη και δημιούργησε ένα είδος λατρείας που επηρέασε την ανδρική μόδα (το μπλε παλτό και το κίτρινο παντελόνι ιππασίας ήταν εκ των ων ουκ άνευ ανάμεσα στους ευκατάστατους νέους της εποχής), καθώς και καλλιτεχνικές δημιουργίες – π.χ. κινεζικά σερβίτσια τσαγιού διακοσμημένα με σκηνές και μοτίβα από το έργο αυτό. Ο βερθερισμός έγινε δημοφιλής όρος όχι μόνο στη γερμανική αλλά και την αγγλική και τις άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες. Κάθε νεαρός άντρας που υπέφερε από βερθερισμό βασανιζόταν από κρίσεις μελαγχολίας, καθώς και από αυτό που ο Goethe περιέγραψε (στο μυθιστόρημα) ως *Weltschmerz* («αίσθημα αμηχανίας σε σχέση με τον κόσμο») και *Ichshmerz* («αίσθημα δυσαρέσκειας με τον εαυτό μας»).

βερτισμός Δόγμα σύμφωνα με το οποίο η λογοτεχνία ή η τέχνη οφείλουν να αναπαριστούν την αλήθεια (πραγματικότητα), όσο δυσάρεστη κι αν είναι η αλήθεια αυτή. Ένας βερτιστής υποστηρίζει ακριβώς αυτό. Βλ. ΡΕΑΛΙΣΜΟΣ· VERISMO.

βιβλία ηχογραφημένα Ο όρος δημιουργήθηκε στη δεκαετία του 1980, προκειμένου να δηλώσει την ηχογραφημένη εκδοχή ενός τυπωμένου βιβλίου (τότε σε δίσκους βινυλίου ή σε κασέτες). Στις περιπτώσεις αυτές, γίνεται συνήθως σύντμηση του έργου. Αν πρόκειται για ποιήματα, γίνεται επιλογή από το έργο ενός ποιητή. Σήμερα, κυκλοφορούν στην αγορά (σε cd πλέον) πολλές ηχογραφήσεις λογοτεχνικών κειμένων, πεζών και

ποιητικών. Σε ό,τι αφορά τη νεοελληνική λογοτεχνία, για παράδειγμα, υπάρχουν ηχογραφήσεις με απαγγελίες ποιημάτων του Κ. Π. Καβάφη, του Γιώργου Σεφέρη, του Οδυσσέα Ελύτη, της Κικής Δημουλά, του Ανδρέα Εμπειρικού και πολλών άλλων ποιητών, καθώς και ηχογραφήσεις με αναγνώσεις διηγημάτων ή αποσπασμάτων από έργα συγγραφέων, όπως ο Γεώργιος Βιζυηνός, ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης κ.ά. Σε κάποιες περιπτώσεις τα κείμενα διαβάζονται από τον ίδιο τον δημιουργό τους.

βιβλίο Βιβλίο είναι είτε το γραπτό κείμενο είτε κάποιου είδους καταγραφή ή αρχείο. Επίσης, κάθε λογοτεχνική σύνθεση, χειρόγραφο ή έντυπη. Ο όρος θα μπορούσε ακόμη να χαρακτηρίσει έναν τόμο πεπραγμένων ή σημειώσεων. Τέλος, έχει μία διαφορετική σημασία όταν χρησιμοποιείται προκειμένου να δηλώσει την υποδιαίρεση ενός έργου (π.χ. ο *Χαμένος Παράδεισος* του Milton αποτελείται από δώδεκα βιβλία). Σε ορισμένες περιπτώσεις, τα μυθιστορήματα χωρίζονται σε βιβλία ή μέρη. Βλ. επίσης ΚΩΔΙΚΑΣ (2)· ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ.

βιβλίο-έμβλημα Βιβλίο που περιέχει συμβολικές εικόνες και ένα motto. Οι εικόνες ήταν συνήθως ξυλογραφίες ή χαρακτικά που εικονογραφούσαν τη λέξη ή το motto, μαζί με μια *explicatio* ή έκθεση. Ανάμεσα στα πρώτα βιβλία του είδους ήταν το *Emblematum Liber* (1531) του μιλανέζου συγγραφέα Alciati. Το παλαιότερο αγγλικό βιβλίο-έμβλημα πιθανότατα ήταν το *Choice of Emblemes* (1586) του Geoffrey Witney, ενώ το πιο διάσημο είναι αναμφίβολα το *Emblemes* (1635) του Francis Quarles. Την ίδια περίπου εποχή, ο George Wither δημιούργησε ένα είδος συλλογής με τον τίτλο *Collection of Emblemes*. Ορισμένοι δημιουργοί εμβλημάτων έγραψαν ποιήματα που είχαν το σχήμα αντικειμένων όπως π.χ. σταυρών και βωμών – από όπου και το λεγόμενο ποίημα-βωμός (βλ. λ.), καθώς και το *carmen figuratum*. Πράγματι, ο Wither έγραψε ένα θρήνο σε σχήμα ρόμβου. Οι ποιητές της ελισαβετιανής εποχής και του 17ου αιώνα κατάκλεψαν τις εικόνες των πρώιμων αυτών βιβλίων. Ο William Blake αναβίωσε το είδος

στο έργο του *The Gates of Paradise* (1793). Εξάλλου, ένα αξιόλογο έργο πάνω στο θέμα αυτό είναι το *English Emblem Books* (1948) της Rosemary Freeman. Βλ. επίσης ΓΝΩΜΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ.

βιβλίο-πηγή Κάθε βιβλίο από το οποίο ένας συγγραφέας έχει «κλέψει» ή δανειστεί μια ιδέα, μια υπόθεση ή μια ιστορία. Το έργο *Chronicles* (1577) του Holinshed χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα ως βιβλίο-πηγή από τους δραματουργούς της ελισαβετιανής εποχής. Βλ. επίσης ΛΟΓΟΚΛΟΠΗ.

βιβλίο του μαξιλαριού Είδος πρόχειρου σημειωματάριου (βλ. λ.) που φαίνεται ότι γεννήθηκε στην Ιαπωνία. Πρόκειται για μία συλλογή σημειώσεων και «περιστσιακών» κειμένων, που μοιάζει με εκτενές ημερολόγιο (βλ. λ.). Κλασικό παράδειγμα και ένα από τα παλαιότερα που έχουν σήμερα σωθεί είναι το *Βιβλίο του μαξιλαριού της Σεί Σοναγκόν*, το οποίο φέρει τον τίτλο *Μακούρα νο Σόσι* («σημειώσεις του μαξιλαριού») και γράφτηκε γύρω στο 1000. Η Σεί Σόναγκον ήταν μία από τις κυρίες των τιμών της αυτοκράτειρας Σαντάκο, κατά την τελευταία δεκαετία του 10ου αιώνα. Η ιστορία της προέλευσής του έχει ως εξής: όταν ένα δέμα από αχρησιμοποίητα βιβλία σημειώσεων έφτασε στα χέρια της αυτοκράτειρας, εκείνη αναρωτήθηκε τι να το κάνει. Η κυρία επί των τιμών της πρότεινε να τα κρατήσει και να τα κάνει μαξιλάρι. Αυτό ίσως να σήμαινε να τα βάλει στα συρτάρια ενός ξύλινου κομοδίνου. Στη συνέχεια, η αυτοκράτειρα γέμισε αυτά τα βιβλία με τυχαία γεγονότα και σημειώσεις, καταλόγους κ.ο.κ. Αυτό το πρώτο βιβλίο του μαξιλαριού είναι ο πρόδρομος του παραδοσιακού γιαπωνέζικου είδους το οποίο εξακολουθεί να υπάρχει μέχρι και σήμερα και ονομάζεται *ζουκίτσου* («περιστσιακά κείμενα»).

βιβλίο τραγουδιών Πρόκειται κατά κανόνα για μια συλλογή στίχων που έχουν επενδυθεί με μουσική. Διάσημο παράδειγμα είναι τα λεγόμενα *Carmina Burana* (βλ. λ.). Σήμερα σώζεται στην Ευρώπη ένα πλήθος από χειρόγραφες συλλογές του είδους αυτού, πολλές από τις οποίες έχουν εκδοθεί. Βλ. ΜΑΔΡΙΓΑΛΙ· ΤΡΑΓΟΥΔΑΚΙ· ΤΡΑΓΟΥΔΙ· ΤΡΟΒΑΔΟΥΡΟΣ· CANCIONEIROΣ· LAUDA· MINNESINGER.

βιβλίο τσέπης Βλ. LIVRE DE POCHE.

βιβλίο των πλανόδιων Ελληνική απόδοση του αγγλικού όρου *chapbook*. Πρόκειται για ένα είδος λαϊκής λογοτεχνίας που το διέδιδαν πλανόδιοι έμποροι και γυρολόγοι, κυρίως από τον 16ο ως τον 18ο αιώνα. Τα βιβλία αυτά περιείχαν μπαλάντες (βλ. λ.), φυλλάδια (βλ. λ.), παιδικά τραγουδάκια (βλ. λ.) και παραμύθια (βλ. λ.). Πολλές φορές ήταν εικονογραφημένα με ξυλογραφίες και πωλούνταν από μία ως έξι πένες. Ανάμεσα στα πλέον δημοφιλή ήταν οι παλαιές μυθιστορίες, όπως π.χ. τα έργα *Bevis of Hampton* και *Guy of Warwick*.

βιβλίο των ωρών Βλ. ΚΑΛΑΝΤΑΡΙ.

βιβλίο, ιστορία του Η μελέτη του βιβλίου ως αντικείμενου αναπτύχθηκε αρχικά στη Γαλλία· γι' αυτό και έχει καθιερωθεί διεθνώς ο γαλλικός όρος *histoire du livre*. Ανήκει στην αρμοδιότητα των βιβλιογράφων, των ιστορικών (ιδίως όσων ειδικεύονται στην κοινωνική ιστορία και όσων ασχολούνται ειδικότερα με τα πνευματικά κινήματα και την ιστορία των ιδεών) και των βιβλιοθηκονόμων. Μελετούν κάθε πλευρά του βιβλίου: τα χειρόγραφα, την εκτύπωση, το δέσιμο, τις βιβλιοθήκες και την οργάνωσή τους, την ανάκτηση δεδομένων. Ασχολούνται επίσης με τη λογοκρισία (βλ. λ.), τα πνευματικά δικαιώματα (βλ. λ.), το ρόλο του βιβλίου στην κοινωνική ζωή, καθώς και τους καταλόγους σε δημόσιες και ιδιωτικές βιβλιοθήκες. Ανάμεσα στ' άλλα, ερευνούν τι βιβλία διαβάζουν οι άνθρωποι σε κάθε εποχή. Στον τομέα αυτό, μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα λεγόμενα *marginalia* (βλ. λ.) και τα σχόλια (βλ. λ.). Βλ. επίσης ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ· CATALOGUE RAISONNÉ.

βιβλιογραφία Κατάλογος βιβλίων, δοκιμίων και μονογραφιών πάνω σε ένα θέμα· ή κατάλογος έργων ενός συγκεκριμένου συγγραφέα. Πιο αυστηρά, η ιστορική μελέτη της κατασκευής και της μορφής του βιβλίου ως φυσικού αντικείμενου. Η μελέτη της εκτύπωσης, της φυσικής σύνθεσης –του σχήματος– των βιβλίων είναι γνωστή ως «αναλυτική» ή «κριτική βιβλιογραφία»: η αναλυτική και μορφολογική περιγραφή των βιβλίων είναι η «περιγραφική βιβλιογραφία»: τέλος, η

εφαρμογή των μεθόδων και των τεκμηρίων στην κριτική κειμένων (βλ. λ.) είναι η «κειμενική βιβλιογραφία».

βικτοριανή περίοδος Ο όρος χρησιμοποιείται για να δηλώσει το χρονικό διάστημα κατά το οποίο βασίλισσα της Αγγλίας ήταν η Βικτορία (1837-1901). Ορισμένοι, πάντως, θεωρούν ότι η βικτοριανή περίοδος ξεκινά λίγο νωρίτερα και πιο συγκεκριμένα το 1832, με την ψήφιση του πρώτου μεταρρυθμιστικού νόμου [Reform Bill]. Σε ό,τι αφορά τη λογοτεχνία, πρόκειται για μία περίοδο ιδιαίτερα έντονης και γόνιμης δραστηριότητας, κυρίως από πλευράς μυθιστοριογράφων και ποιητών, φιλοσόφων και δοκιμιογράφων. Αντιθέτως, οι αξιολογοί θεατρικοί συγγραφείς της περιόδου είναι λίγοι. Τα περισσότερα έργα αναφέρονται στα κοινωνικά προβλήματα της εποχής· για παράδειγμα, στις συνέπειες της βιομηχανικής επανάστασης, στην επίδραση της θεωρίας της εξέλιξης, καθώς και σε διάφορα κινήματα για πολιτική και κοινωνική μεταρρύθμιση. Οι πιο σημαντικοί βρετανοί συγγραφείς της περιόδου είναι οι εξής: Thomas Love Peacock, Keble, Carlyle, William Barnes, Cardinal Newman, Disraeli, R. S. Surtees, Bulwer Lytton, J. S. Mill, Elisabeth Barrett Browning, Kinglake, Alfred Tennyson, Κάρολος Δαρβίνος, William Thackeray, Robert Browning, Edward Lear, Dickens, Aytoun, Charles Reade, Trollope, Charlotte Brontë, Emily Brontë, Anne Brontë, Charles Kingsley, George Eliot, Ruskin, Matthew Arnold, Wilkie Collins, T. H. Huxley, George Meredith, Dante Gabriel Rossetti, Christina Rossetti, Lewis Carroll, William Morris, λόρδος Acton, Samuel Butler, Swinburne, Pater, Dobson, Thomas Hardy, Gerard Manley Hopkins, Andrew Lang, Alice Meynell, W. E. Henley, Robert Louis Stevenson, Henry Arthur Jones, Oscar Wilde, Pinero, Francis Thompson, Rudyard Kipling, Sygne.

Εξάλλου, διάσημοι αμερικανοί συγγραφείς της ίδιας περιόδου ήταν οι R. W. Emerson, Nathaniel Hawthorne, H. W. Longfellow, Herman Melville, Mark Twain και Henry James.

βιογραφία Γραπτός απολογισμός της ζωής ενός ατόμου και κλάδος της ιστορίας. Ο John Dryden την όρισε ως την «ιστορία της ζωής συγκεκριμένων ανδρών». Ως λογοτεχνικό είδος, άρχισε να γίνεται πολύ δημοφιλές από το δεύτερο μισό του 17ου αιώνα και μετά, ενώ πριν από την περίοδο αυτή ήταν σπάνιο.

Σχεδόν κάθε είδους υλικό σχετίζεται με το σκοπό του βιογράφου: τα γραπτά του βιογραφούμενου προσώπου (κυρίως ημερολόγια και επιστολές), οι λογαριασμοί του καθαριστηρίου του, τα απομνημονεύματα των συγχρόνων του, οι αναμνήσεις μαρτύρων που εξακολουθούν να βρίσκονται εν ζωή, οι προσωπικές γνώσεις και εμπειρίες του βιογράφου, άλλα βιβλία σχετικά με το πρόσωπο που βιογραφείται, φωτογραφίες και ζωγραφικά έργα.

Οι απαρχές της βιογραφίας πρέπει αναμφίβολα να αναζητηθούν στις πρώιμες αφηγήσεις μοναρχών και ηρώων· για παράδειγμα, στις ιστορίες της Παλαιάς Διαθήκης, στα ελληνικά, κελτικά και σκανδιναβικά έπη (βλ. λ.), καθώς και στις λεγόμενες σάγκες (βλ. λ.). Εξάλλου, κλάδο της βιογραφίας συνιστούν και τα ρητά σοφών και αγίων ανδρών· μπορούμε, επίσης, να μάθουμε πολλά, π.χ. για τον Σωκράτη μέσα από τη διδασκαλία του Πλάτωνα, καθώς και από τα *Απομνημονεύματα* του Ξενοφώντα. Ωστόσο, πρωτοπόροι του είδους υπήρξαν οι ρωμαίοι ιστορικοί Πλούταρχος, Τάκιτος και Σουητώνιος. Οι *Βίοι παράλληλοι* του Πλούταρχου (1ος αιώνας μ.Χ.) κάλυψαν είκοσι τρεις Έλληνες και είκοσι τρεις Ρωμαίους, κατανεμημένους σε ζεύγη. Αποδείχτηκαν σημαντική πηγή για την υπόθεση πολλών θεατρικών έργων, μεταξύ των οποίων και κάποια έργα του Shakespeare, αφού ο Sir Thomas North έγραψε μία αγγλική απόδοσή τους το 1579, βασιζόμενος σε μια γαλλική μετάφραση. Θα πρέπει ακόμα να πούμε ότι ο Πλούταρχος υπήρξε πιθανότατα ο πρώτος συγγραφέας που διέκρινε μεταξύ βιογραφίας και ιστορίας. Το βιογραφικό έργο του Τάκιτου εμπεριέχεται κυρίως στο έργο του *Historiae* (περ. 104-109 μ.Χ.), το οποίο πραγματεύεται τη βασιλεία των αυτοκρατό-

Σε μια εποχή παγκοσμιοποίησης ο μαθητής, ο φοιτητής, ο δάσκαλος, ο φιλόλογος, ο κριτικός αλλά και κάθε αναγνώστης που αγαπά τη λογοτεχνία και θέλει να μάθει κάτι παραπάνω δεν μπορεί να παραμείνει κλεισμένος στα σχετικά στενά όρια της ελληνικής λογοτεχνικής και καλλιτεχνικής παράδοσης· έχει ανάγκη να αντικρίσει μια ευρύτερη εικόνα, που θα τον βοηθήσει να κατανοήσει καλύτερα τόσο τον κόσμο γύρω του όσο και τη δική του παράδοση. Αυτή την ανάγκη έρχεται να καλύψει το λεξικό αυτό, το οποίο περιλαμβάνει όρους για όλες τις μεγάλες λογοτεχνίες του πλανήτη και για όλες τις βασικές θεωρίες της λογοτεχνίας. Όσοι ενδεχομένως δεν γνωρίζουν (ή έχουν ξεχάσει) τι είναι ένα *χαικού* ή τι σημαίνει *verso tronco* ή ποια είναι η *θεωρία της πρόσληψης* θα βρουν εδώ τις βασικές πληροφορίες. Γίνεται επίσης συνοπτική αναφορά στην προέλευση, την ιστορία και την ανάπτυξη των λογοτεχνικών μορφών και ειδών. Η παρούσα έκδοση έχει εμπλουτιστεί με πρόσθετα στοιχεία για τη νεοελληνική λογοτεχνία.

Ο J. A. Cuddon (1928-1996) ήταν συγγραφέας, λεξικογράφος και καθηγητής. Δίδαξε στο Emanuel School του Λονδίνου.

ISBN 978-960-455-688-5

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΤΗΔ. 4688